

Fehmi REXHEPI

GJENOCIDI KUNDËR SHQIPTARËVE GJATË LUFTËS SË DYTË BOTËRORE

Terrori, dhuna e gjenocidi serb që filloi të zbatohet më parë në sanxhakun e Nishit, pastaj pas vitit 1912 në Kosovë dhe troje tjera të banuara me shqiptarë, u vazhdua edhe gjatë sundimit të Mbretërisë jugosllave dhe Luftës së Dytë Botërore. Në këtë punim do të bëjmë një përpjekje modeste për të ndriçuar terrorin, dhunën e gjenocidin që u zbatua mbi shqiptarët e Kosovës dhe më gjerë gjatë Luftës së Dytë Botërore. Në fillim do të flitet për masat e egra që ndërmori qeveria dhe ushtria ish-Jugosllavisë së vjetër ndaj shqiptarëve në prag dhe gjatë luftës së prillit 1941. Do të vazhdohet me masakrat që planifikonte dhe që kreu Lëvizja çetnike e Drazha Mihajloviqit, si dhe në fund masakrat dhe gjenocidin që eskaloj, e që zbatuan njësitet e UNÇJ-së në prag të çlirimit të Kosovës nga fashizmi dhe në muajt e parë të rivendosjes së pushtetit komunist jugosllav. Gjenocidi që zbatoi qeveria e ish-Jugosllavisë së vjetër mbi shqiptarët, u intensifikua edhe më shumë në prag dhe gjatë luftës së prillit. Oficerët dhe nënoficerët e ushtrisë jugosllave shprehin haptas disponimin e tyre armiqësor ndaj shqiptarëve, duke i konsideruar të gjithë armiq potencialë të Jugosllavisë.¹

Eprorëve ushtarakë dhe njësiteve të tyre u erdhi rasti që në vorbullën e luftës t'i shfryjnë ndjenjat shoviniste ndaj popullit të pambrojtur shqiptar, duke shpresuar se me masakra e krime do t'i realizojnë synimet e tyre për zhdukjen fizike të këtij populli. Prandaj edhe numri i viktimave gjatë kësaj lufte nuk është i vogël, sidomos në territorin e Dukagjinit, ku ushtria jugosllave në pamundësi që të rezistojë kundër forcave italiane, e shfryu gjithë mllëfin shovinist mbi popullin shqiptar. Për krime mbi shqiptarët dallohet Kaliqanini, komandant në kazermën e Mitrovicës, ku pos ushtarëve shqiptarë u masakruan edhe shumë gra e fëmijë.² Në mesin e atyre që pësuan ishte edhe zëdhënësi i çështjes shqiptare, deputeti dhe patrioti i

¹ Ali Hadri, Politika narodnog fronta i aprilski odbrambeni rat 1941 godine na Kosovu i Metohiji, Zbornik Filozofskog Fakulteta u Prištini, f. 440.

² Ali Hadri, Lëvizja Nacionalçlirimtare në Kosovë, 1941-1945, Prishtinë, 1971, f. 90.

njohur Sherif Voca, i cili u vra më 13 prill të vitit 1941. Edhe në Postën e Vushtrrisë u mbyllën dhe u vranë shumë shqiptarë. Krime të tilla u kryen edhe në Gjakovë e rrethinë, ku ushtria dogji fshatrat: Bec, Gergoc, Radoniq, Janosh etj., si dhe vrau shumë shqiptarë.³ Reprezalje kundër shqiptarëve u bënë edhe në qytetet tjera të Kosovës. Situata e njëjtë ishte edhe në trevat tjera të banuara me shqiptarë në ish-Jugosllavi. Vrasje dhe masakrime të ushtarëve shqiptarë gjatë kësaj kohe u bënë gati edhe në të gjitha garnizonet ushtarake në ish-Jugosllavi. Ushtarët shqiptarë u masakruan edhe pas kapitullimit të ushtrisë jugosllave gjatë rrugës, duke u kthyer nëpër shtëpitë e tyre.⁴

Reprezaljet kundër popullsisë shqiptare në Kosovë u nxitën jo vetëm nga urrejtja e kuadrit të oficerëve dhe të pushtetit serb, por edhe nga një pjesë e popullsisë vendase serbe, të cilët, gjithashtu angazhoheshin që sa më shumë të bëjnë krime mbi popullin shqiptar. Gati në tërë Kosovën, e sidomos në Mitrovicë, në këtë kohë “mbretëroi një kaos i përgjithshëm”, ku filluan të paraqiten publikisht shovinistët serbomëdhenj të armatosur deri në dhëmbë, duke vrarë e terrorizuar shqiptarë gjoja “për të shpëtuar serbët dhe për të ruajtur rendin” edhe pse ende ishin njësitet e rregullta ushtarake, madje edhe ato policore.⁵

Dihet mirë se, qëllimi i fundit i Lëvizjes çetnike ishte vrasja dhe zhdukja e shqiptarëve, dëbimi nga trojet e veta shekullore, si dhe likuidimi i plotë fizik i tyre. Pra, kjo ishte një lëvizje shoviniste me karakter plotësisht antishqiptar që angazhohej dhe zbatonte gjenocid. Qëndrimi i kësaj Lëvizjeje ndaj shqiptarëve edhe pas tërheqjes së forcave gjermane nga Jugosllavia, kishte mbetur i njëjti: pastrimi i vendit nga shqiptarët - hakmarrja dhe shpërngulja e tyre kolektive.⁶ Në udhëzimet e Komandës së Lartë çetnike ndër të tjera thuhet: “Vetëm hakmarrja kolektive dhe e organizuar do të arrijë efekt të hakmarrjes raciale. Në bazë të planeve të kësaj Komande pas ngadhënjimit të çetnikëve, Kosova do të duhej të ishte plotësisht e pastruar nga shqiptarët.⁷ Është me rëndësi të potencohet edhe fakti se sa herë që çetnikët gjendeshin në zgrip, qoftë nga forcat komuniste apo shqiptare e myslimane, tentonin të vënin kontakt me prijësit shqiptarë.

³ *Arhiv Vojno - Istorijeskog Instituta u Beogradu* (Me tej: AVII), K.10, f. 4,d. 210.

⁴ Të dhëna të mbledhura në terren.

⁵ Ali Hadri, *Lëvizja Nacionalçlirimtare...*, f. 90.

⁶ AVII, NAN-N-T-331, f192/310-390; Udhëzimet organizative i ka dhënë Drazha Mihajloviqi; Ali Hadri, *Lëvizja*

Nacionalçlirimtare në Kosovë, 1941-1945, Prishtinë, 1971 f. 338.

⁷ Branko Bošković, *Narodnooslobodilačka borba u Ibarskom bazenu, Priština, 1968*, str.175

Mirëpo, këta të fundit, duke i ditur mirë synimet e tyre, as që donin të dëgjonin për ndonjë bashkëpunim.⁸

Edhe pse në territorin e Kosovës çetnikët nuk mundën t'i realizojnë qëllimet e tyre raciste për shfarosje në masë të shqiptarëve, ata në viset përreth saj kryen masakra të papara, sidomos në Sanxhak e në Karadak. Njera ndër masakrat më të mëdha të çetnikëve ndaj popullit shqiptar dhe mysliman-boshnjak u krye në maj të vitit 1943 në Bihor dhe Tutin, me ç'rast masakruan dhe vranë rreth 5 400 vetë, në mesin e të cilëve kishte edhe mjaft gra e fëmijë.⁹ Kjo masakër do të ishte edhe më e madhe sikur popullit të Bihorit e Tutinit të mos i shkonin në ndihmë vullnetarët shqiptarë, sidomos nga Dukagjini. Një masakër tjetër çetnike e kryen në Xhaminë e Preshevës më 17 shtator 1943, kur nën udhëheqjen e malaziasit Jagosh Janjeviqit nga Reka e Tërnavës dhe Zafiroviq Deniqit, hodhën bomba nga dritarja në xhami gjatë kohës së teravive. Në këtë akt shovinist e gjenocidial vdiqën 4 e u plagosën 32 shqiptarë.¹⁰

Masakrat, terrori e gjenocidi i njësiteve të UNÇJ-së në territorin e Karadakut

Masivi malor i Karadakut përfshinë territorin në mes të Kaçanikut, Vitisë, Gjilanit, Bujanocit, Preshevës, Kumanovës dhe Shkupit. Është një territor kompakt gjeografik i banuar me shekuj kryesisht me popullatë shqiptare, e që administrativisht i takon Kosovës, Serbisë dhe Maqedonisë së Veriut. Meqë ky territor pas copëtimit të Jugosllavisë i takoi zonës pushtuese bullgare, PKJ duke e ditur disponimin e popullit shqiptar ndaj këtij pushtuesi e shfrytëzoi me sukses e dinakëri atë për veprimtari e aktivitet antifashist gjatë gjithë kohës së Luftës së Dytë Botërore.

Në këtë territor që nga viti 1941 e deri në kohën e zhvillimit të operacioneve përfundimtare për çlirimin e këtyre viseve nga forcat fashiste gjetën strehim shumë veprimtarë të Partisë Komuniste, luftëtarë, si dhe njësite partizane të Serbisë, Maqedonisë dhe Kosovës, të cilat në këtë territor, falë bujarisë e mikpritjes së njohur shqiptare, ishin më të sigurt se çdo kund tjetër. Mirëpo, disa prej këtyre aktivistëve kur ndiqeshin nga forcat fashiste e kuislinge paraqiteshin si qengja dhe nga fundi i luftës, kur u kishte ardhur “uji në mulli” siç thotë populli, pasi kishin marrë komandën dhe

⁸ AVII, K.101,£.3,d.8,d. 10: Po aty, f.175-176, 241-243.

⁹ Për këtë masakër flet edhe diplomati, amerikan Brulan Beri, njeriu i parë i Konsullatës së Përgjithshme amerikane në Stamboll, Shih, “Bujku” nr. 6, Prishtinë, 31.01.1991.

¹⁰ Vdiqën: Lutë Mehmeti, Rexhep Demi, Ramiz Agushi dhe Tafë Tërnavë; Ramiz Abdyli, Presheva në Lëvizjen Nacionalçlirimtare, 1941-1945, temë magjistrature e mbrojtur në Fakultetin Filozofik të Prishtinës, më 1977, f. 33.

udhëhiqnin me njësitet partizane të UNÇJ-së filluan të sillen krejt ndryshe, duke shfryrë tërë mllëfin shovinist mbi popullin shqiptar. Me veprimtarinë antishqiptare, fashizoide e gjenocide u shquan sidomos disa njësite partizane të Maqedonisë, Malit të Zi dhe të Serbisë, në radhët e të cilave sidomos gjatë vitit 1944 u inkadrua edhe një numër jo i vogël çetnikësh e VMRO-istësh, të cilët synim parësor nuk kishin çlirimin e vendit nga fashizmi, por zhdukjen fizike të popullit shqiptar.

Aktet gjenocidiale partizano-çetnike në Karadak filluan që nga shtatori i vitit 1944, por u intensifikuan sidomos pas vendimit të Kryesisë së KAÇKJ-së të 20. XI. 1944, ku thuhej: *“u jepet amnistimi i përgjithshëm të gjithë personave që kanë marrë pjesë në njësitet e Drazha Mihajloviqit”*, dhe vazhduan deri në pranverë të vitit 1945, kur ky territor u pacifizua me hekur e zjarr. Nuk ka fshat, as lagje të Karadikut që, nuk janë bërë keqpërdorime e masakrime nga më monstruozet nga këta “çlirues”, por me këtë rast do të përmendim vetëm ato më eklatantet.

Masakrat kundër popullatës shqiptare në këtë territor i filluan Brigada VIII e Preshevës, Brigada XII e Bujanocit, Aradha Partizane e Shkupit dhe një Batalion partizan bullgar, të cilat vranë 150 shqiptarë e shumë të tjerë plagosën, keqtrajtuuan dhe plaçkitën. Brigada XVI maqedonase e komanduar nga gjakpirësi shqiptar, Glisha Sharanoviqi, prej 6 tetorit deri më 14 nëntor 1944, në përfundim të Shkupit likuidoi rreth 200 shqiptarë nën pretekstin se kishin qenë në “shërbim të okupatorit”.¹¹ Po kjo Brigadë në depërtim e sipër, më 16 nëntor 1944, pasi e rrethoi dhe hyri në fshatin Bllacë të Shkupit urdhëroi tubimin e banorëve të të dhjetë lagjeve të tij dhe dorëzimin e armëve. Pas dorëzimit të tyre komandanti partizan keqtrajtoi të rinjtë, e më pas urdhëroi burgosjen e të gjithë fshatarëve në xhami dhe në shkollë. Pastaj 60 të rinj, prej moshës 17-30 vjet të lidhur njërin për tjetrin u pushkatuan te kroi i Ujit të Tharptë. Në Mesditë po ashtu u veprua me grupin e dytë, ndërsa në mbrëmje edhe me të tretin. Nga grupi i fundit disa i shpëtuan vdekjes, falë vetëmohimit, pasi kishin parë skena rrëqethëse nga të masakruarit e grupeve të mëparshme. Kështu që këta ishin dëshmitarë të gjallë të kësaj plobe. Viktimat u varrosën pas një jave në më se 120 varre, të cilat po atë natë i kishin rrafshuar për të humbur gjurmët. Të nesërmen, më 17. XI. 1944 grupe maqedonasish banditë, të armatosur deri në dhëmbë e me yll të kuq në ballë sulmuan Bllacën, ku kishin mbetur vetëm pleq dhe gra. Pas masakrimeve e dhunimeve të papara e shtazarake ua dhanë zjarrin shtëpive të fshatit, duke i shndërruar ato në gërmadha.¹²

¹¹ Nga Raporti i Shtabit të Brigadës XVI maqedonase, 15 korrik 1945.

¹² Adnan Agaj-Muhedin Sejfullahu, “Shkëndija”, Prishtinë, dhjetor 1990, f. 13.

Për masakrën e Bllacës dhe të disa fshatrave të tjera të Karadakut, si dhe për keqpërdorimet e njërive të UNÇJ-së ndaj shqiptarëve njofton edhe Melihate Deda në një relacion dërguar Komitetit Krahinor në dhjetor të vitit 1944. Ndër të tjera, ajo vë në dijeni këtë Komitet se komandantët e njësiteve të UNÇJ-së që operonin në këtë territor kishin “urdhër të vrisnin 50% të shqiptarëve”.¹³ Për krime të papara ndaj popullatës shqiptare të këtij regjioni dallohet sidomos Brigada XVII maqedonase, e cila gjatë periudhës nëntor-dhjetor 1944 operonte në Karadak. Ajo të Isivukt theri e përvëloi me valë në praninë e nënave të tyre rreth 100 të rinj shqiptarë. Të therurit gjysmë të gjallë hidheshin në varre kolektive dhe pastaj përvëloheshin me ujë të vluar. Për të kënaqur epshet shtazarake e çnjerëzore antishqiptare banditët maqedonas një nënë e detyruan të vlonte ujë dhe të hidhte mbi të masakruarit, në mesin e të cilëve gjendeshin edhe tre djemtë dhe burri i saj.¹⁴ Në bazë të të dhënave arkivore që disponojmë, si dhe shënimeve të mbledhura në terren, gjatë nëntorit dhe dhjetorit të vitit 1944 dhe në fillim të vitit 1945, në territorin e gjerë të Gjilanit u vranë dhe u masakruan afër 8 000 shqiptarë, për çka kjo anë mbanë rekord të zi në krahasim me pjesët e tjera të Kosovës.¹⁵

Shfarosjet në masë të shqiptarëve në Ferizaj dhe ploja në Gjilan

Si rezultat i keqtrajttimeve, plaçkitjeve dhe vrasjeve krejtësisht të paarsyeshme në territorin e Ferizajt dhe të rrethinës nga njësitet e UNÇJ-së, forcat nacional-demokratike shqiptare në krye me Adem Gllavicën organizuan, më 2-3 dhjetor 1944, sulmin e njohur në Ferizaj, të cilat megjithatë nuk ia dolën ta shtinë në dorë qytetin. Ky sulm nga pushteti komunist u shfrytëzua si shkas për të vranë e masakruar në masë popullatën shqiptare. Kështu p.sh. vetëm gjatë këtyre dy ditëve u vranë mbi 1 500 shqiptarë, pa numëruar këtu viktimat e ditëve të më pastajme, e që kalojnë në disa mija.¹⁶ Menjëherë pas depërtimit në Gjilan të njësiteve të UNÇJ-së dhe të forcave të ushtrisë bullgare, si dhe me konsolidimin e pushtetit komunist filloi riaktivizimi i forcave çetnike serbo-malazeze, të cilëve u erdhi momenti për t’i realizuar qëllimet e tyre për likuidimin fizik të shqiptarëve. Kësisoj, brenda një kohe të shkurtër u mbushën burgjet përplot shqiptarë dhe filloi likuidimi i tyre pa kurrfarë procedure. Për çdo mbrëmje

¹³ Arkivi i Kosovës, F.OKKM, K.10/29, 335, nr.1.

¹⁴ Muhamet Pirraku, Gjendja në Kosovë gjatë periudhës së administrimit ushtarak (18.II-8-VII.1945),

Përparimi nr. 5, 1990, f. 571.

¹⁵ Tahir Zajmi, Lidhja e Dytë e Prizrenit, Bruxelles, 1964, f. 93

¹⁶ Nikola Vidačić, Na obalama Nerodimke, Novi Sad, 1967, f. 233.

pushkatoheshin nga 40-50 vetë pa kurrfarë dëshmish se kishin bërë ndonjë faj. Ndërkaq, vetëm për një natë u pushkatuan 140 shqiptarë, në mesin e të cilëve edhe intelektualë të shquar të kësaj ane, siç ishte avokati Esat Berisha.¹⁷

Për shkak të ployës në masë, filloi vetorganizimi i popullit për të mbrojtur dinjitetin kombëtar nga shfarosja që i kërcënohej. Kështu, forcat antikomuniste - do të thotë forcat demokratike e patriotike, formuan Shtabin e tyre nën komandën e Idriz Hajrullahut, të cilat në mëngjesin e 23. XII. 1944 sulmuan dhe shtinë në dorë përkohësisht Gjilanin. Mirëpo, për shkak të forcave të mëdha të UNÇJ-së që gjendeshin në qytet dhe përforcimeve që u erdhën nga Prishtina, e sidomos për të kursyer popullsinë shqiptare, sulmuesit u tërhoqën po atë ditë nga qyteti. Megjithëkëtë, pas tërheqjes së tyre, njësitet e Brigadës XVII maqedonase, pjesëtarët e OZN-ës famëkeqe dhe shovinistët serbë të qytetit bënë ployën e paparë deri më atëherë mbi shqiptarët e qytetit, sidomos mbi pjesën e tyre të pambrojtur: grave, fëmijëve e pleqve, meqë meshkujt ishin larguar nga qyteti për t'i shpëtuar kësaj masakre.

Kjo ployë vërtetohet edhe nga dëshmitë e dy udhëheqësve të atëhershëm komunistë në Gjilan: Lubo Shotrës, Shef i OZN-ës dhe Halil Fejzullahut, komisar i Komandës së Vendit. I pari, ndër të tjera thotë se *“pas Batalionit (partizan) në qytet hynin grupe ushtarësh, që në mënyrë të paorganizuar filluan të hakmerren në popull (...) derisa ne të gjithë vazhduam ndjekjen, në qytet mbetën ato grupe të paorganizuara luftëtarësh dhe vendësish që filluan (...) të hynin nëpër shtëpi dhe të vrasin popullatën e pafajshme shqiptare”*.¹⁸ Lubo Shotra tregon se si e shpëtoi nga pushkatimi me këtë rast Mulla Shaipin, i cili gjatë tërë kohës kishte qenë me strukturat udhëheqëse të Gjilanit, rrjedhimisht ishte anëtar i KNÇ-së së Komunës.

Halil Fejzullahu për këtë gjenocid ndër të tjera thotë: *“Te xhamia kryesore kam takuar një grup prej më se 100 shqiptarësh dhe 120 ushtarësh maqedonas. Kur vërejtja se çdo ushtar rrihte me kondak të pushkës nga një shqiptar, urdhërova ushtarët t'i gjuajnë armët. Pasi kuptova se po i dërgonin në pushkatim, të gjithë i dërgova në Komandë dhe pas hetimeve që mora konstatova se vetëm 5-6 prej tyre kishin qenë të komprometuar”*.¹⁹ E shohim të nevojshme të theksojmë me këtë rast se asnjëri prej tyre nuk kishte qenë bashkëpunëtor i okupatorit, e as që kishte kryer ndonjë krim. Hajredin Vullkani, luftëtar i Brigadës V të Kosovës, njësit i të cilit arriti në Gjilan, po këtë ditë u tmerrua nga ajo që pa me sytë e tij në rrugët e qytetit,

¹⁷ Tahir Zajmi, Lidhja e Dytë e Prizrenit..., f. 61.

¹⁸ Arkivi i Kosovës, F.OKKM, k.16/3, nr. 205, Sulmi në Gjilan, f. 10-13.

¹⁹ Po aty, f.14.

të cilat ishin përplot kufoma, ndër to edhe të grave e fëmijëve.

Për të kuptuar shkaqet e kësaj plobe ai me disa shokë trokiti në një derë të një shtëpie. Derisa ne po prisnim e bisedonim për këtë masakër, u paraqit një grua plakë e cila kur dëgjoji se nuk flasim serbisht, na ftoi të hynim brenda. Fjala e parë që tha ajo ishte: *“Na shpëtoni pashë perëndinë! Shpëtoni fëmijët e mi!”*. Ky luftëtar në kujtimet e tija shton: *“Sa hymë në dhomë rreth nesh u mblodhën edhe disa gra e vajza të tjera. Edhe ato na u afruan si vëllezërve të tyre. E rrallë ndonjëherë mund të ndodhë që femrat myslimane, pa peçe e pa çarçaf t’i afroheshin të huajit. Aq më tepër, tani kur nuk kishte mashkull në shtëpi, sepse të gjithë kishin ikur kushedi se kah”*.²⁰ Pas këtyre masakrave pason edhe urdhëresa e komandantit të Shtabit Kryesor të UNÇ-së së Kosovës, Fadil Hoxhës, ku njësiteve në terren u tërhiqet vërejtja që të ndërpriten pushkatimet dhe vrasjet e shqiptarëve.

Mirëpo, rezultatet dihen. Kjo që u tha, na jep të drejtë të konstatojmë se ditët që erdhën pas sulmit në Gjilan ishin ditët më të rënda për popullin shqiptar të kësaj ane, që mbanë mend historia. Numri i viktimave ishte aq i madh, sa që me plot të drejtë Gjilani, pas Tivarit është varri më i madh i shqiptarëve gjatë Luftës së Dytë Botërore. Ekzekutorë të kësaj masakre ishin shovinistët serbomëdhenj, e kjo u bë gjoja nën maskën e konsolidimit të pushtetit komunist. Duhet të thuhet se njëri ndër organizatorët dhe realizatorët e këtyre krimeve ishte Vllada Popoviqi, atëbotë sekretar i Komitetit të Rrethit të PKJ-së për Gjilan, i bir i deputetit të Mbretërisë jugosllave, Tomë Popoviqit, gjakpirës i popullit shqiptar, bashkëpunëtor i ngushtë i kriminelit Punisha Raçiqit dhe pjesëmarrës në vrasjen e patriotit të njohur kroat, Stjepan Radiqit. Sipas disa burimeve, vetëm në vitet 1944-1945 në regjionin e gjerë të Gjilanit ranë e u masakruan afër 8 000 vetë nga dora çetniko-partizane pa përmendur këtu dëmet materiale, të pasurisë së tundshme e të patundshme.

Terrori, masakrat e gjenocidi në Drenicë më 1945

Torturat, përdhosjet, plaçkitjet, vrasjet e masakrimet e papara deri më atëherë që u kryen mbi popullin shqiptar të Kosovës e më gjerë nga njësitet e UNÇJ-së, s’do mend se nxitën revoltën e përgjithshme popullore antikomuniste. Kjo revoltë e forcave demokratike shqiptare gufoi pas masakrave në Ferizaj, Gjilan, Mitrovicë dhe qendra tjera, e sidomos pas shpalljes së administrimit ushtarak në Kosovë, gjoja për të shtypur “kundërrevolucionin”. Edhe pse urdhri i komandantit suprem të UNÇJ-së,

²⁰ Hajredin Vullkani, Behari Krvavog jutra, Prizren, 1979. f. 116.

Tito, për vënien e shtettrrethimit në Kosovë u dha më 08. II. 1945, në fakt një gjendje e tillë për popullin shqiptar të Kosovës kishte filluar qysh me depërtimin e njësiteve të UNÇJ-së në këtë trevë. Për këtë flasin urdhëresat e shumta të organeve partiake dhe ushtarake për spastrimin e territorit të Kosovës nga “banditët shqiptarë” qysh gjatë vjeshtës së vitit 1944, në kohën kur këto njësi depërtinin në Kosovë gjoja për çlirimin e saj, por e cila në fakt ishte çliruar nga forcat partizane vendase dhe nga ato të Shqipërisë. Vlen të theksohet se në territorin e Kosovës gjatë dimrit dhe pranverës së vitit 1945 gjendeshin pesë divizione (24,41,45,46,52) të UNÇJ-së dhe dy divizione (5 dhe 6) të Shqipërisë. Ndërkaq në anën tjetër, të gjithë meshkujt e aftë për luftë ishin mobilizuar në njësitet e UNÇJ-së dhe ishin dërguar anë e këndë Jugosllavisë, në luftë kundër forcave gjermane dhe bashkëpunëtorëve të tyre. Pra, në këtë kohë në Kosovë thuajse kishte më shumë ushtarë sesa banorë që kishin mbetur në shtëpi.

Se njësitet e shumta ushtarake që gjendeshin në territorin e Drenicës dhe në përgjithësi të Kosovës, kinse për të shuar rezistencën e popullit shqiptar, i tejkalonin të gjitha autorizimet, dëshmojnë edhe shumë dokumente të proveniencës ushtarake dhe partiake. Këto dokumente japin të dhëna mbi zullumet, bastisjet, plaçkitjet, vrasjet e djegiet që kryheshin pas urdhëresave për operacione. Vetë fakti se jepen urdhëresa për ndalimin e zullumeve e vrasjeve, flet se ato kanë qenë të pranishme dhe se janë zbatuar masivisht. Edhe populli për këtë kohë ka ruajtur të dhënat e hidhura e tronditëse. Këto të dhëna vërtetohen edhe nga dokumentet e ushtarakëve. Fjala vjen, Shtabi i Divizionit të 24 të UNÇ-së së Serbisë duke i raportuar Shtabit Operativ të Kosmetit për operacionet e zhvilluara gjatë periudhës 13-15 shkurt 1945, kritikoi ashpër qëndrimin antishqiptar të disa njësiteve të udhëhequra nga serbët e malazezët.

Kështu në një raport të këtij Shtabi thuhet: “*Qëndrimet dhe sjelljet e brigadave kosovare rrënuan shumë autoritetin e ushtrisë sonë, e cila aspak nuk lenë përshtypjen e ushtrisë popullore dhe aq më pak tek banorët shqiptarë, të cilët ishin në shtëpi*”. Këto brigada i dogjën fshatrat Kazhicë, Krajmirofc dhe Gradicë, edhe pse nuk pati arsye që të digjen të gjitha, sepse u dogjën edhe shtëpitë prej të cilave nuk pati kurrfarë rezistence. Këto njësi banorëve që u gjendën në shtëpitë e tyre ua zhveshën teshat dhe opingat dhe plaçkitën çka gjetën”. Të gjitha këto zullume këto brigada i bëjnë sipas urdhëresave të Shtabit Operativ të Kosmetit, duke u arsyetuar se vetëm me dhunë të tillë mund t’i dilet në krye me shqiptarët. Një mendim të tillë e vërtetojnë komandirët dhe komisarët e brigadave. Gjithashtu nga Brigada e Mbrotjtjes Popullore (komandant Spasoje Gjakoviq) merren shqiptarët pleq

dhe mbyten me kondak.²¹ Për masakrat dhe keqpërdorimet që bëheshin në këtë periudhë ndaj popullit shqiptar në Kosovë, ekzistojnë shumë reagime nga ana e UNÇSH-së. Kështu p.sh. në një raport të Komandës së Korparmatës së Tretë të UNÇSH-së në mars të vitit 1945 thuhet: *“Në Kosovë janë vrarë njerëz nga Ushtria Nacionalçlirimtare jugosllave... Heqja e flamurit shqiptar në qytetet e Kosovës, vrasja e delegacionit shqiptar që është dërguar nga Shtabi Operativ për marrëveshje... vrasja e 20 vetave nga Malësia e Gjakovës pa asnjë arsye, vrasja në masë në Drenicë, humbja e njerëzve natën pa i marrë vesh kush, janë shkaqet që revoltojnë së tepërmi popullin e Kosovës kundër Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Jugosllavisë. Situata e Kosovës infekton edhe situatën tonë”*.²²

Sigurisht se masakrat e keqtrajtimet e njësiteve të UNÇJ-së ndaj popullatës së pambrojtur të Kosovës shtuan revoltën edhe të shqiptarëve të mobilizuar në këto njësite. Kështu, disa nga personat antifashistë që kishin kontribuar në mobilizimin e shqiptarëve, të pakënaqur me gjendjen e krijuar filluan të dyshojnë në sinqeritetin e veprimtarëve të PKJ-së dhe në kuadrin komandues ushtarak të këtyre njësiteve.

Njëri nga këta persona që kundërshtoi me vendosmëri këto keqpërdorime ishte Shaban Polluzha, i cili me rreth 4 000 luftëtarë të tij, me të kuptuar për krimet e njësiteve të UNÇJ-së dhe për mosbesimin që kishin ndaj shqiptarëve, nuk pranoi të shkojë jashtë Kosovës, por u kthye në territorin e Drenicës. Ishte ky fundi i janarit i vitit 1945, kur pas këtij akti eskaloj edhe më shumë masakra mbi popullsinë duarthatë të Drenicës dhe të viseve përreth.²³ Të gjitha krimet, djegiet dhe masakrat të cilat u kryen në Drenicë gjatë shkurtit dhe marsit të vitit 1945 nga ana e njësiteve partizane të Jugosllavisë dhe të Kosovës është e pamundur të numërohen në këtë punim të shkurtër, e lëre më të përshkruhen apo të flitet për to veç e veç. Prandaj, me këtë rast do të përpiqemi t'i përmendim vetëm ato më karakteristiket që ndodhën në këtë periudhë në Drenicë. Brigada 27 serbe më 22 janar zuri një grup shqiptarësh, të cilët i pushkatoi natën në Bellopojë dhe në Tërnavë të Llapit. Më 30 janar, pas vrasjes së Asim Luzhës në pabesi nga njësitet e Brigadës së KNOJ-it, likuidohen mbi 60 burra e gra të Tërstenikut. Po atë ditë, gjithashtu natën, po ky njësit pushkatoi edhe 18 të rinj nga rrethi i Gjilanit.²⁴ Te një pjesë e shqiptarëve që ishin në kuadër të

²¹ Divizioni 22, 26. II. 1945; Muhamet Pirraku, Gjendja në Kosovë gjatë periudhës së administrimit ushtarak, Përparimi 5, 1990, f. 395.

²² Bujku, 22.II.1991, f. 8.

²³ Muhamet Pirraku, Gjendja në Kosovë..., f. 395.

²⁴ Muhamet Mjeku, Kosova hyn në dimrin e madh, “Zëri i rinisë”, nr. 1385, 12. Janar 1991, f. 30-31.

njësiteve të UNÇJ-së shfaqet brengosje dhe pakënaqësi e thellë për shkak të keqtrajtimeve, krimeve e masakrave që bëheshin mbi shqiptarët. Kështu pas një masakre të këtillë, komandanti i Batalionit të të Rinjve, Isuf Gilani, së bashku me 3 këshilltarë të Prekazit iu bashkëngjit luftëtarëve të Shaban Polluzhës.

Në shenjë hakmarrjeje njësitet partizane e pushkatojnë Shasivar Aliun me gjithë djalë, pastaj Binak, Bajram dhe Hasim Lushtakun e shumë të tjerë, në mënyrë që më vonë ia fusin flakën të gjitha shtëpive të Prekazit. Në këtë kohë, njësi i Zyfer Musiqit pushkatoi edhe 26 shqiptarë të Polacit dhe 17 të tjerë, kryesisht nga regjioni i Llapit që kishin gjetur strehim në këtë fshat.²⁵ Në Skenderaj, OZNA famëkeqe kishte likuiduar në këtë kohë në mënyrë më barbare 30 fshatarë të rajoneve të ndryshme të Drenicës. Ndërkaq më 7, 8 dhe 9 shkurt Brigada e Bokes dhe njësitet tjera vrasin popullatën e pafajshme shqiptare dhe iu djegin tërë pasuritë e tyre.²⁶ Njësitet partizane në këtë kohë nuk kursejnë plumbat edhe për ata që dorëzoheshin apo lajmëroheshin për mobilizim, e as ata që u shërbenin si “kallauzë”, duke mos kursyer edhe të sëmurit.

Pas një aksioni të armatosur më 17. II. 1945 në Tërstenik, në mes të forcave nacionale e antikomuniste shqiptare dhe të njësiteve të UNÇJ-së vritet tribuni popullor - simboli i rezistencës së Kosovës, Shaban Polluzha, dhe bashkëluftëtari i tij Mehmet Gradica. Mirëpo, edhe pas vrasjes së tyre populli i Drenicës dhe i Kosovës nuk kishin qetësi as në shtëpinë e vet, sepse masakrat mbi ta vazhdojnë edhe më tej. Në bazë të Ditarit të Shtabit Operativ për Kosovë, vetëm Divizioni 52 i UNÇJ-së prej 13 deri më 21.02.1945, likuidoi 258 shqiptarë. Po ashtu, shumica nga 600 të dorëzuar, të zënë robër, u likuiduan.²⁷ Ndërsa, prej 27. II deri më 05. V. 1945, sipas shënimeve jo të plota të këtij Shtabi janë vrarë edhe mbi 100 shqiptarë të tjerë, kurse numri i të plagosurve ishte shumë më i madh. Në fund vlen të theksojmë se në Drenicë, përveç viktimave të shumta nga njësitet e UNÇJ-së u rrënuan dhe u dogjën plotësisht: Tërsteniku, Polluzha, Dasheci, Plluzhina, Abria e Poshtme dhe e Epërme, Rezalla, Tica, Likoci, Krysheci, Polaci, pjesërisht, Kozhica, Krajmirovci, Gradica, Prelloci etj.

²⁵ Muhamet Pirraku, Gjendja në Kosovë..., 396.

²⁶ Muhamet Mjeku, Zëri i rinisë, 19 janar 1991, f. 30.

²⁷ AVII, f.12-6-1411, Ditari i Shtabit Operativ.

Ploja mbi ushtarët e mobilizuar shqiptarë në Tivar

Pas thyerjes së rezistencës popullore demokratike në Drenicë dhe në disa vise të tjera të Kosovës u vazhdua edhe më tej me mobilizimin e shqiptarëve, për të plotësuar njësitet jugosllave të Armatës IV. Rruga e të mobilizuarve nisej nga Prizreni dhe vazhdonte për në Shkodër, Tivar, Dubrovnik, Rijekë e tutje. Në bazë të dokumenteve të cilat bëjnë fjalë për urdhrin, mobilizimin, numrin dhe mënyrën e përcjelljes së luftëtarëve shqiptarë në drejtim të Tivarit gjatë marsit dhe prillit të vitit 1945, shihet se janë dërguar së paku 6 eshalonë me 13 000 luftëtarë. Mobilizimin dhe përcjelljen e bënin divizionet 46 dhe 47 të UNÇ-së së Serbisë. Eshaloni i parë nga Prizreni u nis më 24 mars 1945 dhe kishte 2 214 luftëtarë, nën përcjelljen e një batalioni të Brigadës 26 serbe dhe të 50 udhëheqësve. Eshaloni i dytë u nis më 26 mars me 2 380 vetë, ndërsa Eshaloni i tretë u nis më 27 mars me 2 680 të mobilizuar.²⁸ Gjatë rrugës, prej Prizrenit deri në Tivar një numër mjaft i madh shqiptarësh u likuiduan nga njësitet famëkeqe jugosllave ose vdiqën nga sëmundjet e ndryshme apo nga fatkeqësitë elementare.

Shtabi i Divizionit 46 serb i raportonte më 8 prill 1945, Shtabit Operativ të Kosmetit se eshaloni i parë në Shkodër arriti më 27 mars dhe të nesërmen u përcoll për Tivar. Eshaloni i dytë në Shkodër arriti më 30 mars. Në masakrën e Tivarit të shkaktuar nga Brigada malazeze u vranë rreth 450 dhe u plagosën 120 shqiptarë.²⁹ Eshaloni i tretë në Shkodër arriti më 31 mars, ndërsa në Tivar më 2 prill të vitit 1945, pra vetëm një ditë pas kësaj masakre të pa parë. Grupi i dytë, gjithashtu i përbërë prej tri eshalonëve nga Prizreni për në Shkodër u nisën më 19, 20 dhe 24 prill të vitit 1945. Të tri këto eshalonë kishin 5 323 shqiptarë të mobilizuar, që përcilleshin nga batalionet e Brigadës 25 dhe 26 serbe.

Tivari - varri më i madh shqiptar i të gjitha kohëve

Edhe gjatë përcjelljes së këtyre eshalonëve pati viktima të shumta, e të pafajshme. Mirëpo, me këtë rast do t'i kthehemi viktimave të eshalonit të dytë, i cili në Tivar arriti më 1 prill 1945, për të cilin Tivari u bë varr i vërtetë, gjegjësisht varri më i madh shqiptar i të gjitha kohërave. Shkakun e krimit në Tivar nuk është vështirë ta dimë, ndërsa si shkas u mor konflikti

²⁸ AVII, K. 1411-15-8.IV.1945: Dr. Hakif Bajrami, Dokumenti NOB-a i Socijalistička Revolucija-Borbe

na Kosovu 1945 g. Vjetari i Arkivit të Kosovës nr. XVIII-XIX.f.386-388.

²⁹ Muhamet Pirraku, Gjendja në Kosovë..., 609.

që u shkaktua në një krua afër Monopolit të Duhanit në Tivarin e Ri, në mes të një shqiptari të mobilizuar dhe rojës. Sipas rrëfimeve të atyre që kanë qenë afër, roja nuk lejoi që shqiptari të pinte ujë. Pas një përlëshjeje me ushtarin, aty u gjend një oficer malazez, i cili mësyu në shqiptarin, por e vrau ushtarin. Shqiptari pasi shpëtoi, u përzje në mesin e shokëve të tjerë, kurse oficeri i tërbuar vrapoi për ta zënë, por nuk pati mundësi, meqë atë shokët nuk e dorëzuan. Kësisoj u shfrytëzua rasti dhe u dha urdhër për të shtënë mbi shqiptarët në oborrin e Kazermës së improvizuar. U shtie mbi shqiptarët e rrethuar nga të gjitha llojet e armëve si me automatikë, pushkë-mitraloza dhe me bomba.

Është e vështirë të caktohet dhe të dihet numri i saktë i shqiptarëve të masakruar në Tivar më 1 prill të vitit 1945. Megjithatë do të bëjmë përpjekje që në bazë të raporteve ushtarake, të dëshmive dhe të burimeve tjera të caktojmë sa më përafërsisht numrin e viktimave. Në raportin e Shtabit të Divizionit 46 të Serbisë dërguar Shtabit Operativ për Kosmet, pasi flitet për shkakun e incidentit dhe pasi përshkruhet rrjedha e tij, pos tjerash thuhet se “550 vetë janë qitur nga rreshti, prej të cilëve 150 të plagosur e të tjerët të vdekur dhe pak janë strehuar nëpër shtëpi ose kanë ikur”. Llogaritet se ishin rreth 430 të vdekur.

Në këtë masakër morën pjesë komandanti dhe komisar i Brigadës së 10, si dhe gati të gjitha organet ushtarake dhe civile që gjendeshin në Tivarin e Ri. Shumë prej tyre aktivisht morën pjesë në gjuajtjen e njerëzve. Sipas dëshmive të atyre që e panë këtë skenë, ajo ishte më tepër se e tmerrshme. Në rrugën e gjerë deri 6-7 metra me gjatësi 60 metra kanë qenë të grumbulluara rreth 400 kufoma. Pas ndërprerjes së të shtënave kufomat u grumbulluan nga ata të cilët ikën në kolona nëpër shtëpi, stalla ose kasolle.³⁰ Në të njëjtin raport në vazhdim, në mënyrë të paskrupullt tregohet për marifetllëqet që bënin autoritetet ushtarake e komuniste, për të humbur gjurmët e krimeve para opinionit, e sidomos para aleatëve amerikanë. Në vazhdim të raportit thuhet: “që kjo të jetë edhe më e rrezikshme në momentin kur krisnin armët u dukë një “xhip” automobil me amerikanë dhe erdhën në afërsi të vendit ku ndodhi ngjarja. Për fat, disa udhëheqës tanë që u gjendën aty, arritën t’i kthejnë në drejtim të Ulqinit. Janë parë disa qytetarë civilë, të cilët krejt këtë ngjarje e kanë fotografuar, por më vonë kanë humbur gjurmët në atë tollovi”.³¹ Në Kongresin themelues të PK-së së Serbisë që u mbajt prej 8-12 maj 1945 në Beograd, Aleksandar Rankoviqi thotë se në masakrën e Tivarit më 1 prill 1945, u vranë vetëm 300 shqiptarë.³² Edhe pse

³⁰ Vjetari i Arkivit të Kosovës XVIII-XIX, Prishtinë, 1984, f. 387-388

³¹ Po aty.

³² Osnivački Kongres KP Srbije, Beograd 1972, f. 158.

ky xhelat i dëshmuar i popullit shqiptar e minimizon numrin e të masakruarve, mjafton që e gjykoi jo vetëm këtë rast, por edhe disa raste të tjera të sjelljeve jonjerëzore të njësiteve të UNÇJ-së ndaj shqiptarëve.

Një burim tjetër që hedh dritë për këtë ngjarje është raporti i prof. Ymer Berishës të Gjurgjevkut që mbanë datën 22 tetor 1945, drejtuar përfaqësuesit të misionit anglez në Tiranë, Hodgsonit, ku pohon se në Tivar ishin masakruar “për një ditë dhe një natë” gjithsej 1 670 veta, ndërkaq, përjetuesit e ployës dëshmojnë për një numër prej 1 200, 1 500 deri 4 000 veta”. Këto të dhëna janë në bazë të perceptimeve personale, ndërsa të dhënat që i jep prof. Ymer Berisha duhet konsideruar si më të sigurt, sepse janë grumbulluar menjëherë pasi ka ndodh masakra.

Me këtë rast po shënojmë numrin e përgjithshëm të viktimave shqiptare sipas rretheve të kryera nga forcat çetniko-partizane që kësodore të fitohet një pasqyrë e përafërt dhe më e qartë, ashtu siç i ka dhënë Tahir Zajmi në veprën e tij “Lidhja e Dytë e Prizrenit” të botuar në Bruksel më 1964. Gjilani me rrethinë pati 8 000 viktima, Prishtina 3 600, Ferizaj 1 200, Drenica 4 800, Peja 3 600, Mitrovica 2 000, Podujeva 1 600, Tregu i Ri 1 400, Tutini 900, Bihori 4 000, Rozhaja 700, Plavë e Guci 800, Gjakova 800, Prizreni 1 200, Rahoveci 700, Suhareka 400, Dragashi 500, Shkupi 1 400, Kumanova 700, Presheva 600, Tetova 4 000, Gostivari 800, Kërçova 500, Tivari 2 600, Ulqini 500 viktima. Gjithsej janë 47 300 viktima shqiptare. Prandaj, nëse tërhiqet një paralele në retrospektivë që nga “Naçertanija” e

Garashaninit 1844, shpërnguljet dhe gjenocidi që u zbatua mbi shqiptarët në sanxhakun e Nishit që nga Kriza Lindore e këtej, e që u vazhdua edhe pas vitit 1912, si dhe gjatë e pas Luftës së Parë Botërore dhe më vonë; duke pasur parasysh elaboratet e akademikëve Ivo Andriq e Vasa Çubrilloviq të vitit 1937/1938, krimet e Ushtrisë jugosllave më 1941, krimet e çetnikëve gjatë Luftës së Dytë, terrorin dhunën e gjenocidin që e zbatuan njësitet e UNÇJ-së më 1944-1945; elaboratin e dytë të Vasa Çubrilloviqit të 3 nëntorit 1944, urdhëresat që kishin komandantët e njësiteve partizane për vrasjen e 50% të shqiptarëve, me plot të drejtë mund të konstatojmë se të gjitha këto akte kishin vetëm një synim: zhdukjen fizike të shqiptarëve nga trojet e veta atërore. E tërë kjo nuk mund të quhet ndryshe pos gjenocid. Mjerisht një politikë e tillë shoviniste antishqiptare e gjenocidiale serbe po vazhdohet edhe tani nga ana e shtetit serb karshi shtetit të Kosovës. Por, populli i ynë, i lashtë e autokton, ashtu si edhe klasa politike e Republikës së Kosovës, ashtu siç i bëri ballë dhunës, terrorit e gjenocidit gjatë tërë periudhës në shqyrtim, besoj se do të jetë e aftë dhe do të gjejë rrugë për të dalë fitimtare e ballëllartë nga fusha e betejës politike që po e zhvillon tani

për tani për t'u inkuadruar në familjen e shteteve demokratike si popull i barabartë aty ku e ka edhe vendin.